

Tomasz Głuchowski

Akademia Muzyczna we Wrocławiu, Wrocław

Przekształcenia melodyczne w notacji rękopisu nr 44 Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na przykładzie introitu *Introduxit vos*

Tam, gdzie człowiek wysławia Boga, samo słowo nie wystarcza¹. Od początku myśli zbawczej, jaką prowadzi Kościół, muzyka i śpiew są jego uroczystym językiem. Ich związek z liturgią był zawsze istotny i pozostanie taki do końca². Nie sposób przecenić historycznego znaczenia słynnego powiedzenia św. Augustyna „Qui bene cantat bis orat” – po raz pierwszy tak jasno wyrażonego przeświadczenia o predylekcji liturgii i modlitwy chrześcijańskiej do muzycznych form wyrazu oraz przekonania o istotnym związku chwalby Bożej ze śpiewem³.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest introit *Introduxit vos* przeznaczony na poniedziałek w oktawie wielkanocnej. Autor podjął się badań nad przekształceniami melodycznymi tego introitu zapisanego w notacji liniowej w krakowskim Graduale Jana Olbrachta. Zastosował w tym celu metodę historyczno-analityczno-porównawczą, ukazał genezę tekstu literackiego oraz szczegółowo zanalizował przebieg melodyczno-rytmiczny i związek melodyczno-słowny introitu. Zawarł również syntezę badań, wykazując najpierw podobieństwa do najstarszych źródeł, a następnie różnice i modyfikacje w przebiegu linii melodycznej introitu, wypracowując logikę zmian. Ujawnił także zjawisko zapisu częstych likwescencji, które w wyniku podjętych badań okazało się cechą charakterystyczną krakowskiej wersji *Introduxit vos*.

Autor ma nadzieję, że pozycja ta stanowić będzie skromny wkład w przywracanie utraconego piękna, które niesie ze sobą śpiew gregoriański, a także stanie się pomocą dla badaczy chcących zgłębić tajniki niepublikowanego rękopisu.

¹ J. Ratzinger, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zychowicz, Kraków 1999, s. 175.

² J. Pikulik, *Śpiew i muzyka w historii liturgii*, „Ateneum Kapłańskie” 437 (1980), s. 186.

³ M. Szczepankiewicz, *Cantate Domino. Szkice o kulturze muzycznej kościoła*, Szczecin 2005, s. 19.

kopisu nr 44 Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej – Graduału Jana Olbrachta.

W myśl idei przyświecającej autorowi na początku poddano analizie zarówno tekst, jak i melodię graduału oraz ich wzajemne oddziaływanie, które zostało utrwalone w XVI-wiecznym zapisie krakowskim. Oryginalny tekst łaciński badanego introitu ma następujące brzmienie:

Introduxit vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:
Et ut lex Domini semper sit in ore vestro, alleluia, alleluia.

Polskie tłumaczenie introitu brzmi:

Wprowadził was Pan do ziemi opływającej mlekiem i miodem, alleluja:
Aby też prawo Pańskie zawsze było na ustach waszych, alleluja, alleluja⁴.

Źródłem tekstu introitu, które jest zarazem bezpośrednim nawiązaniem do Biblii, są wersety piąty i dziewiąty z trzynastego rozdziału Księgi Wyjścia⁵. Brzmia one następująco:

5. Gdy zaś Pan wprowadzi cię do kraju Kananejczyka, Chetyty, Amoryty, Chiwwoity, Jebusyty, jak poprzysiął przodkom twoim dać im ziemię opływającą w mleko i miód, wtedy winienes obchodzić to święto w tym samym miesiącu. (...) 9. Będzie to dla ciebie znakiem na ręce i przypomnieniem między oczami, aby prawo Pana było w ustach twoich, gdyż ręką potężną wywiódł cię Pan z Egiptu⁶.

We wszystkich wersjach porównywanych rękopisów (Graduał Olbrachta – Krk, manuskrypt Laon 239 – Lan, rękopis Eisiedeln 121 – Ein, rękopis Gallac 776 – Glc) tekst introitu jest identyczny. Jedyne drobne różnice występują w Krk w zapisie słowa *terram* – użyta jest skrócona forma *terrā*. Rozbiór gramatyczny tekstu przedstawia się następująco:

Introduxit – czasownik, 3 os. l. poj., str. czynna, czas przeszły, tryb wskazujący, trzecia koniugacja,

⁴ *Mszal rzymski*, Poznań 1963, s. 418–419.

⁵ W rozdziale tym zawarty jest początek opowieści o cudownym przejściu Izraela przez Morze Czerwone (Wj 13, 17–22, Wj 14, 1–31).

⁶ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1980, s. 80.

vos – zaimek osobowy, r. męski, biernik, l. mnoga,
Dóminus – rzeczownik, r. męski, l. poj., mianownik,
in – przyimek,
terram – rzeczownik, r. żeński, l. poj., biernik, pierwsza deklinacja,
fluéntem – imiesłów, str. czynna, czas terażniejszy, trzecia koniugacja,
lac – rzeczownik, r. nijaki, l. mn., biernik, trzecia deklinacja,
et – spójnik,
mel – rzeczownik, r. nijaki, l. mn., biernik, trzecia deklinacja,
allelúia – rzeczownik, r. żeński, nieodmienny,
Et – spójnik podrzędny,
ut – spójnik łączny,
lex – rzeczownik, r. żeński, l. poj., mianownik, trzecia deklinacja,
Dómini – rzeczownik, r. męski, l. poj., mianownik, druga deklinacja,
semper – przysłówek,
sit – czasownik, 3 os. l. poj., str. czynna, tryb przypuszczający, czas terażniejszy,
 nieregularny,
in – przyimek,
ore – rzeczownik, r. nijaki, l. poj., narzędnik, trzecia deklinacja,
vestro – zaimek osobowy, r. nijaki, narzędnik, l. poj.,
allelúia, allelúia – rzeczownik, r. żeński, nieodmienny.

Zwróćmy teraz uwagę na przebieg melodyczno-rytmiczny badanego introitu. Nad sylabami przedakcentowanymi czasownika *introduxit* zarówno kopia rękopisu krakowskiego, jak i kopiści wcześniejsi notują neumy jednodźwiękowe: Krk i Glc przekazują *punctum* na stopniu *re*, notacja manuskryptu z Laon *uncinus*, natomiast Ein dwa tractulusy. Interesujące jest pierwsze likwescencyjne *punctum* skryby krakowskiego. Sylabie akcentowanej badanego czasownika wszyscy notatorzy przyporządkowali neumę trójdzźwiękową. Rękopis Krk przekazuje dźwięki *re-fa-sol*, podobnie robi to diastematyczny zapis akwitański, natomiast adiastratyczny zapis metzeński notuje *scandicus*, a sankt-galleński *salicus*. Czasownik *introduxit* zamyka w sylabie końcowe *clivis*: Krk notuje dźwięki *sol-fa*, podobnie jak kodeks akwitański, z kolei notacje adiastratyczne wskazują na poszerzenie przez epizemę w Ein oraz własny znak *clivis* w Lan.

Nad zaimkiem *vos* rękopis krakowski notuje dwie neumy: *punctum* (*la*) oraz *pes* (*la-do*). Glc notuje *scandicus quilismaticus* (*la-si-do*), podobnie jak w notacji Lan i Ein. Dodatkowo w Ein kopista umieścił dwie litery: **I**(ewate) **b**(ene).

Rzeczownik *Dóminus* dla każdej z sylab posiada osobne grupy neumatyczne. Sylabie akcentowanej *Do* w Krk jak i Glc odpowiada *clivis* (*la-sol*), w Lan własny

znak *clivis*, natomiast Ein stosuje poszerzenie przez epizemę i oznaczają ją dodatkową literą *m*(*ediocriter*).

Na sylabie poakcentowanej *mi* rękopis Krk notuje *torculus* na dźwiękach *sol-la-sol*, podobnie jak w rękopisie akwitańskim. Kopista rękopisu z Lan odnotowuje *torculus* o wartościach poszerzonych w Ein *torculus*, przy czym jest to forma graficznie wygięta, co wskazywać może na wolniejszy ruch pióra sugerujący kadencję⁷. Ostatnia sylaba *nus* we wszystkich wersjach posiada neumę jednodźwiękową: Krk i Glc *punctum* (na stopniu *sol*), Lan *uncinus*, Ein *tractulus*.

Przymkowi *in* w Krk ponownie skryba przypisał likwescencyjne *punctum* (na stopniu *fā*) w Glc *punctum* (*fā*), w Lan *uncinus*, a w Ein *tractulus*, przy którym dodatkowo znajduje się litera *i*(*usum*).

Sylaba akcentowana rzeczownika *terram* w kodeksie krakowskim posiada cztery dźwięki zanotowane za pomocą dwóch neum: *torculus* (dźwięki *sol-la-sol*) i *virga* (dźwięk *la*). Glc notuje tylko *torculus* (*sol-la-sol*), z kolei Lan umieszcza *torculus* likwescencyjny *initio debilis* z dodatkowymi literami *c*(*eleriter*), *a*(*ugete*). Rękopis Ein przekazuje *torculus* z *epiphonus* (przy pierwszej z nich dodatkowo umieszczając literę *s*(*ursum*)). Sylaba końcowa rzeczownika *terram* u wszystkich notatorów otrzymała neumę jednodźwiękową. W Krk i Glc *punctum* (*la*), w Lan *uncinus*, w Ein *virga*.

Sylabie przedakcentowanej czasownika *fluētem* wszyscy notatorzy ponownie przyporządkowali neumę jednodźwiękową: Krk i Glc *punctum* na stopniu *sol*, Lan *uncinus*, Ein *tractulus*. Sylabie akcentowanej *en* kopista Krk przypisał *scandicus* (*sol-la-do*) z przystawionym *punctum* (*do*), kopiści Lan i Ein *scandicus flexus*. Tę samą neumę (*scandicus flexus*) przekazuje manuskrypt Glc, który podaje dokładne wysokości dźwięków (*sol-la-do-si*). Sylaba końcowa *tem* w zapisie krakowskim to neuma *clivis* (*si-la*), w Glc *cephalicus* (*si-la*), a w Lan i Ein (*cephalicus diminucyjny*). Dodatkowo ten ostatni przytacza dołącza znak literowy *i*(*usum*).

Rzeczownik *lac* we wszystkich rękopisach posiada neumę jednodźwiękową. W badanym zapisie krakowskim daje się odczytać *punctum* likwescencyjne (*do*), w Glc *punctum* (*do*), w Lan *uncinus*, a w Ein *virgę*.

Nad spójnikiem *et* skryba krakowski zanotował *pes* (*la-do*). W źródle akwitańskim *epiphonus* (*la-do*), podobnie zresztą jak w zapisach metzeńskim i sanktgałęńskim.

Rzeczownikowi *mel* skryba krakowski przypisał cztery dźwięki: *punctum* (*do*) oraz *climacus* (*do-la-sol*). Pozostałe notacje przekazują melodię sześciodźwiękową, odpowiednio: rękopis akwitański: *distropha* (*do-do*), *clivis* (*do-la*) oraz *clivis* (*la-*

⁷ E. Cardine, *Semiologia gregoriańska*, tłum. M. Kaziński, Kraków 2008, s. 42.

-sol), zapis Lan grupę neumatyczną: *distropha, clivis* i *clivis poszerzona*, a notacja z Ein: *distropha, clivis* i *pressus minor* z literą *t(enerē)*.

Nad sylabą otwierającą rzeczownik *alleluia* Krk notuje neumę dwudźwiękową *pes (la-do)*, natomiast Glc trzydźwiękowy *scandicus quilismaticus (la-si-do)*. Zapis Lan i Ein notuje *scandicus quilismaticus*, przy czym ten drugi dodaje litery *s(ursum)* oraz *i(usum)*. Czterodźwiękowa sylaba przedakcentowa *le* zarówno w Krk, jak i w Glc otrzymała *porrectus flexus (la-fa-la-sol)*. Laon odnotowuje także *porrectus flexus*, ale z artykulacją neumatyczną na pierwszym elemencie. Podobnie wygląda zapis neumatyczny w Ein, dodatkowo kopista umieszcza literę *i(usum)*. Sylaba akcentowana *lu* w Krk i Glc posiada *torculus (sol-la-sol)*, a w Lan i Ein *torculus* poszerzony (kadencyjny). Końcowa sylaba *ia* we wszystkich rękopisach posiada jedną neumę: w Krk i Glc *punctum (sol)*, w Laon *uncinus*, w Ein *tractulus*.

Drugi człon badanego introitu otwiera spójnik *et*, który w kodeksie krakowskim posiada *punctum* likwescencyjne na dźwięku *fa*. Kodeks akwitański z Gaillac przekazuje *punctum (sol)*. Lan zapisuje *uncinus*, a Ein *tractulus* z literą *e(qualiter)*, która sugeruje, że to dźwięk *sol*.

Spójnik łączny *ut* we wszystkich zapisach posiada neumę jednodźwiękową: w Krk *punctum likwescencyjne (la)*, w Glc *punctum (sol)*, w Lan *uncinus*, w Ein – *tractulus*.

Rzeczownikowi *lex* notator krakowski przypisał *scandicus (sol-la-do)*, natomiast kopiści mezeński, sanktgalleński i akwitański – *scandicus flexus*. W odróżnieniu od zapisu krakowskiego rękopis Glc przytacza jeden dźwięk więcej (*sol-la-do-si*), podobnie jak dwa pozostałe źródła.

Sylabie akcentowanej rzeczownika *Dómini* wszyscy notatorzy przypisują neumę jednodźwiękową. Krk *punctum (do)*, Glc *punctum (si)*, Lan *uncinus*, Ein *virga*. Sylabie poakcentowanej *mi* przypadły następujące neumy: w Krk *punctum (do)*, w Glc *punctum (si)*, a w Lan i Ein *tristrophā*. Ostatnią sylabę *ni* oznaczono odpowiednio w Krk *punctum (do)*, w Glc *tristrophā* (na dźwięku *do*), w Lan *uncinus*, a w Ein *virga*.

Dla sylaby akcentowanej przysłówka *semper* Krk notuje *torculus (do-re-do)*, Glc *pes subbipunctis* o wartościach poszerzonych (*do-re-do-la*). Również Lan i Ein potwierdzają zapis akwitański. Sylaba końcowa *per* badanego przysłówka znalazła odwzorowanie odpowiednio w Krk *pes (la-si)* i *clivis (do-la)*, w Glc *punctum (do)* i *epiphonus (la-si)*. Lan notuje *uncinus* i *epiphonus*, Ein *clivis* i *epiphonus*.

Dla czasownika *sit* wszystkie notacje zapisują jeden znak: Krk *punctum* likwescencyjne (*la*), Glc *punctum (sol)*, Lan *uncinus*, Ein *virga*.

Przymykowi *in* również przypisano jedną neumę: w Krk *punctum* likwescencyjne (*fa*), w Glc *punctum (fa)*, w Lan *uncinus*, a w Ein *tractulus* z literami *i(usum)* oraz *m(ediocriter)*.

Rzeczownik *ore* (na sylabie akcentowanej *o*) ma w XVI-wiecznym rękopisie *pes* (*sol-la*). Notator akwitański zapisuje *scandicus* (*fa-sol-la*), metzeński *scandicus* (*punctum, punctum, virga*), a sanktgalleński *salicus* (ze środkowym oriscusem). Sylaba końcowa *re* we wszystkich przypadkach posiada neumę jednodźwiękową: w Krk *punctum* (*la*), w Glc *punctum* (*la*), w Lan *uncinus*, w Ein *virga*.

Sylaba akcentowana zaimka osobowego *vestro* ma identyczną neumę we wszystkich źródłach, czyli *porrectus flexus*. Różnica występuje w wysokości dźwięków – w Krk *la-sol-do-la*, w Glc *LA-SOL-SI-LA*. Końcowa sylaba *stro* również jest przez wszystkich kopistów identycznie oznaczona neumą jednodźwiękową: w Krk *punctum* (*la*), w Glc *punctum* (*la*), w Lan *punctum*, w Ein *tractulus*.

Dla pierwszej sylaby *al* rzeczownika *allelúia* kopista krakowski zanotował *pes* (*la-do*), Glc notuje *cephalicus* (*do-la*), Lan i Ein *cephalicus*, odpowiednio z lit. *a* (*ugete*) i *i* (*usum*). Sylaba przedakcentowana *le* w kodeksie Krk otrzymała *punctum* (*do*), w Glc *punctum* (*do*), w Lan *pes quilisma*, w Ein *virga*. Nad sylabą akcentowaną *lu* zarówno rękopis krakowski, jak i akwitański notują *porrectus flexus* (*do-si-do-la*), a Lan i Ein *porrectus flexus* likwescencyjny. Ostatnia sylaba – *ia* – analizowanego rzeczownika ma następujące neumy: w Krk *clivis* (*la-sol*), w Glc *punctum* (*la*), w Lan *uncinus*, w Ein *tractulus*.

W repetowanym rzeczowniku *alleluia* dla pierwszej sylaby przedakcentowanej *al* badany zapis odnotowuje *pes* (*sol-la*), rękopis Gallac *epiphonus* (*sol-la*) a rękopisy z Laon i Einsiedeln – *epiphonus*. Kolejne sylaby są tożsame dźwiękowo i neumatycznie z pierwszym *allelúia* zamykającym pierwszy człon analizowanego utworu. Sylaba przedakcentowana *le* zarówno w Krk, jak i Glc otrzymała *porrectus flexus* (*la-fa-la-sol*). Laon odnotowuje podobnie – *porrectus flexus* – ale z artykulacją neumatyczną na pierwszym elemencie. Podobnie wygląda zapis neumatyczny w Ein, dodatkowo kopista umieszcza literę *i* (*usum*). Sylaba akcentowana *lu* w Krk i Glc ma *torculus* (*sol-la-sol*), a w Lan i Ein *torculus* poszerzony (kadencyjny). Końcowa sylaba *ia* we wszystkich rękopisach ma jedną neumę: w Krk i Glc *punctum* (*sol*), w Laon *uncinus*, w Ein *tractulus*.

Melodia kompozycji osadzona jest w ósmym modusie (*tetrardus* plagalny). Podstawowa analiza melodyczna introitu wykazuje, że stopień finalny *sol* przypada na słowa kadencyjne (*Dóminus, allelúia*), a dominanta na stopniu *do* zostaje wielokrotnie podkreślona (*vos, lac, mel, Dómini*). Ambitus melodii utworu wynosi oktawę (*re-re*).

Introit rozpoczyna się od dźwięku *re* – jest to zarazem najniższy stopień w całym utworze. Kompozytor niejako wyprowadza całość melodii z dolnego rejestru, by już po dwóch sylabach wprowadzić *finalis sol* i zakończyć na nim czasownik *introduxit*. Widać tu wyraźne powiązanie i celowy zabieg kompozytorski – *finalis*

symbolizować może ziemię mlekiem i miodem płynącą i już na samym początku zostaje ukazany jako cel ostateczny.

Następnie melodia wznosi się na moment na *vos* aż do dominanty (dźwięku *do*), by zaraz opaść i niejako opleść *finalis* na ważnym rzeczowniku *Dómini*. W wyrazie tym na sylabie *mi* został użyty *torculus*, co można wykorzystać przy kadencjonowaniu (stosując lekkie rozszerzenie w celu podkreślenia znaczenia słowa „Pan”). W kolejnych słowach ponownie wyczuwamy intencję kompozytora. W drodze do ziemi – *in terram* (przechodząc przez pierwszy stopień skali) – można doświadczyć niejako fenomenu pielgrzymowania poprzez opływającą – *fluéntem* (melodia płynie tu w kierunku górnym, lekko tylko zaznaczając dominantę) – mlekiem i miodem krainę – *lac et mel* – które również jako ważne słowa osadzone są na dominancie *do*. Dodatkowo słowo *mel* niczym prawdziwy miód spływa w kolejnych dźwiękach jak do „beczułki” toniki *sol*. *Allelúia* zamykające pierwszy człon introitu oscyluje w obrębie interwału kwinty, z wyczuwalną kadencją na *finalis* sylaby akcentowanej (*torculus*) i końcowej (*punctum*).

Początek drugiego członu w rękopisie krakowskim w odróżnieniu od pozostałych wersji rozpoczyna się od dźwięku *fa*, by ponownie wspiąć się na słowach *ut lex* do dominanty podkreślającej wyraz *Dómini*. W wyniku dalszej analizy okazuje się jednak, że z punktu widzenia melodii następne słowo – *semper* – zyskuje na znaczeniu. Kompozytor podnosi w nim melodię do dźwięku *re*, wyraźnie podkreślając, że **zawsze** należy mieć prawo Pańskie na ustach. Następnie na zwrocie *ore vestro* melodia zostaje zawieszona na dźwięku *la*, niejako w oczekiwaniu na spełnienie obietnicy. Zanim to jednak nastąpi, pierwsze z dwóch końcowych *allelúia* zostaje wyniesione na wyżyny dominanty, po to, by w drugim z nich szczęśliwie zostać doprowadzonym do kadencjonowanego (*torculus*) *finalis* ziemi obiecanej.

Powyższe analizy przeprowadzone zostały w oparciu o komparację badanej notacji z najstarszymi zachowanymi świadkami utworu. Prawie pięćset lat pozwoliło na zachowanie ogólnej struktury analizowanego introitu, ale zaznaczyło także sporo zmian. Być może w czasach rozwoju wszechwładnej wówczas polifonii trudno było utrzymać „ortodoksyjną” melodię chorałową. Analiza ta w efekcie pozwoliła na wyprowadzenie zasady, którą posługiwał się skryba badanego XVI-wiecznego rękopisu.

Badając zapis introitu *Introduxit vos*, odnajdziemy wiele cech wspólnych dla zapisu melodycznego w czterech porównywanych rękopisach. Wyraz otwierający, czasownik *introduxit*, jest tożsamy we wszystkich źródłach i posiada przebieg melodyczny *re-re-re-fa-sol-sol-la* z zachowaniem właściwych neum: jednodźwiękowej oraz trzydźwiękowej. Kolejnym identycznym melodycznie słowem jest rzeczownik *Dóminus*, którego kształtowanie melodyczne składa się z następujących neum: *clivis la-sol*, *torculus sol-la-sol* i neuma jednodźwiękowa *sol*. Następnie spój-

nik *in* jest tożsamy we wszystkich porównywanych rękopisach, natomiast w wyrazie *terram* kodeks krakowski jest zgodny co do liczby neum w sylabie *ter* (*sol-la-sol-la*) z zapisem sanktgalleńskim – w opozycji do nich pozostają zapis metzeński i spójny z nim akwitański z trzema dźwiękami (*sol-la-sol*). Sylaba *ram* jest identyczna w porównywanych rękopisach (*la*). W imiesłowie *fluëntem* pierwsza (*sol*) i ostatnia (*si-la*) sylaba są tożsame. Zarówno rzeczownik *lac* (*do*), jak i spójnik *et* (*la-do*) nie wykazują żadnych odstępstw melodycznych. Trzy ostatnie sylaby słowa *allelúia* są identyczne dla porównywanych notacji (*la-fa-la-sol*, *sol-la-sol*, *sol*).

W drugiej części introitu pierwszym identycznym melodycznie wyrazem jest spójnik *ut* (dźwięk *sol*). W wyrazie *Dómini* możemy uznać, że ostatnia sylaba jest tożsama w rękopisach adiastrmatycznych, lecz w wypadku rękopisu diastematycznego zgadza się jedynie wysokość dźwięku (odmienna jest neuma). Kolejnymi identycznymi sylabami są spójnik *in* (dźwięk *fa*), sylaba *re* (dźwięk *la*) w wyrazie *ore* oraz sylaba *tro* (*la*) wyrazu *vestro*. W rzeczowniku *allelúia* identyczne są druga sylaba przedakcentowana *le* (dźwięk *do*) oraz akcentowana *lu* (dźwięki *do-si-do-la*). Ostatni wyraz introitu (*allelúia*) jest tożsamy we wszystkich manuskryptach (*sol-la*, *la-fa-la-sol*, *sol-la-sol*, *la*).

Reasumując, w pierwszym członie krakowskiej wersji introitu na dwadzieścia jeden sylab szesnaście z nich jest melodycznie tożsamych dla czterech źródeł, jedna sylaba dla trzech, a cztery są odmienne. Natomiast człon drugi (dwudziestodwusylabowy) posiada tylko jedenaście wspólnych cech melodycznych.

Jak się okazuje, w przypadku notacji krakowskiej jeśli na sylabie tekstu przypada jeden dźwięk, zanotuje ona swoje *punctum* (co w przypadku notacji adiastrmatycznych jest uproszczeniem). Neumy dwu- i trzy-, a nawet czterodźwiękowe notuje bezbłędnie: *civlis*, *pes*, *torculus* oraz przypadek *porrectus flexus*. Jeśli chodzi natomiast o kwestię rytmiczną, zapis krakowski nie rozróżnia neum potocznych i poszerzonych, utrwała na stronach rękopisu tylko jeden znak.

Odnosnie do odmienności melodycznych w analizowanych notacjach możemy wyróżnić kilka bardzo interesujących przypadków różnic melodycznych. Pierwszy zachodzi wówczas, gdy przy takiej samej neumie na sylabę następuje zmiana wysokości dźwięków. Należy tu wliczyć następujące przypadki: wyraz *vos* w Krk ma trzy neumy – *la-la-do* (z pominięciem quilizmy), w pozostałych źródłach występuje *quilizma la-si-do*. W wyrazie *fluëntem* sylaba *én* w Krk ma cztery neumy *sol-la-do-do*, podczas gdy na przykład źródło Glc podaje zapis *sol-la-do-si*. Ponadto w wersji drugim spójnik *et* w Krk ma dźwięk *fa*, a w Glc – *sol*. Przy czasowniku *sit* Krk podaje dźwięk *la*, podczas gdy Glc – *sol*.

W świetle przeprowadzonych rozważań można powiedzieć, że w przypadku *punctum*, jeśli melodia pozostaje na tym samym stopniu (przypadek *et*), skryba krakowski „ozdabia” to miejsce stopniem niżej, natomiast jeśli melodia ma

charakter descendentalny (przypadek *sit*), pomijając niewygodny do wykonania tryton, adaptuje melodię do łatwiejszego trójdźwięku. W przypadku neum wielodźwiękowych przekształcenia melodii dokonują się zgodnie ze stopniem strukturalnym odcinka, na którym znajduje się dany przypadek.

Interesujące są przypadki redukcowania neum wielodźwiękowych. Sylabie akcentowanej rzeczownika *ore* badany zabytek przekazuje *pes sol-la*, co w porównaniu z notacjami wcześniejszymi okazuje się utratą pierwszego dźwięku scandicusa *fa-sol-la*. Nad rzeczownikiem *lex* wcześniejsze notacje przekazują czteroelementowy *scandicus flexus*, Glc *sol-la-do-si*, podczas gdy Krk zapisuje *sol-la-do*, „tracąc” ostatni dźwięk. Podana sytuacja zachodzi nad *semper*, w którym sylaba akcentowana *sem* w Glc (*do-re-do-la*), Lan i Ein zapisana jest za pomocą czterodźwiękowego *pes subbipunctis*, a w Krk za pomocą *torculus* (*do-re-do*). Co ciekawe, choć melodia jest dalej tożsama z innymi rękopisami, kolejny dźwięk (w Krk) przynależy już do nowej sylaby.

Zjawisko uproszczenia melodycznego dotyczy także reperkusji. W analizowanym introicie występuje ono na przykład na sylabie *mi* w wyrazie *Dómini*. *Tristropa* (w notacjach sanktgalleńskiej i metzeńskiej) jest w krakowskim manuskrypcie zredukowana do jednego *punctum* na dźwięku *do*. Istnieje dodatkowo niezgodność rękopisów, mianowicie w odróżnieniu od notacji adiastematycznych diastematyczny zapis akwitański przesuwając *tristropę* na ostatnią sylabę wspomnianego wyrazu. Słowo *Dó-mi-ni* w Krk ma zatem odpowiednio trzy *punctum* na stopniu *do*, w Lan *uncius*, *tristropę* i *uncinus*, w Ein *virgę*, *tristropę* i *virgę*, ale w Glc *punctum* (*si*), *punctum* (*si*) i *tristropę* (*do*).

Kolejnym przykładem reperkusji wewnątrz grupy neumatycznej jest rzeczownik *mel*. Kodeks krakowski odnotowuje tylko cztery dźwięki (*do-do-la-sol*), podczas gdy pozostałe notacje opisują słowo sześcioma neumami – diastematyczne źródło Glc podaje dźwięki *do-do-do-la-la-sol*.

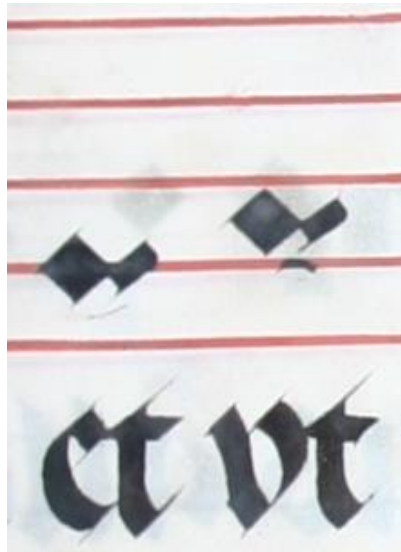
Interesujące są przypadki upraszczania dźwięków w XVI-wiecznym zabytku. O ile sprawa reperkusji nie jest już w tym czasie znana, o tyle decyzja o eliminacji dźwięków z neumy jest dużej wagi. Okazuje się, że w ówczesnej tradycji wykonawczej dochodziło do utraty pierwszego lub ostatniego dźwięku neumy, który być może był dźwiękiem już mało słyszalnym.

Inny rodzaj ingerencji to rozszerzenie polegające na zmianie melodycznej poprzez dodanie kolejnego dźwięku do neumy. Chodzi o przypadek sylaby kończącej przedostatnie *allelúia*. Notator krakowski dodał do oryginalnej neumy jednodźwiękowej dźwięk *la* (notabene zachowany z linii melodycznej sylaby poprzedzającej), stąd powstała *clivis* (*la-sol*).

Godny zauważenia jest przypadek „odwróconej” neumy. W pierwszej sylabie przedostatniego *allelúia* Krk notuje *pes la-do*, podczas gdy pozostałe źródła (Glc)

przekazują *epiphonus si-la*, notabene neumę pochodzącą od *clivis*. Jeden przypadek nie daje jednak przesłanek do poprawnego wnioskowania. Być może z diminucyjnego *epihponusa* na stopniu *si* jego pierwszy silniejszy rytmicznie element przeszedł na stopień *do*.

Na szczególną uwagę w krakowskim rękopisie zasługuje zapis likwescencji⁸.

Rycina 1. Zapis likwescencji na słowach *et, in*. *introit Introdúxit vos* Krk 224/4.

W całym introicie skryba zanotował osiem neum przekazujących to zjawisko. Występuje ono sześć razy na krótkich słowach *in, lac, et, ut, sit, in*, raz na sylabie otwierającej wyraz *introdúxit*, wreszcie – co ciekawe – na zamykającej cały *introit* sylabie *ia* wyrazu *alleluia* (w tym ostatnim przypadku zapewne z powodu następującego po introicie wersetu psalmowego). Znak likwescencyjny występuje zawsze przy *punctum*, ma ukośną formę graficzną, w większości przypadków można doskonale odtworzyć ruch ręki skryby. Interesujące jest to, że w żadnym z wcześniejszych źródeł przy opisywanych miejscach nie występują znaki likwescencyjne.

Jak można się przekonać, notator krakowski dokonuje wielu różnych zmian melodycznych w „swoim” introicie. Niewątpliwie są one znakiem ówczesnej wrażliwości melodyczno-kompozytorskiej, którą można opisać i wytłumaczyć.

⁸ Jest to zjawisko wokalne wynikające z poprawnej wymowy śpiewanego tekstu.

Śpiew gregoriański podlegał ewolucji: od utworzenia formy przez jej okres klasyczny aż do czasu dekadencji. Jak jednak się okazuje, epoka śpiewu gregoriańskiego ciągle trwa⁹! Celem niniejszej pracy było ukazanie przekształceń melodycznych w notacji rękopisu nr 44 Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na przykładzie introitu *Introduxit vos*. Dzięki przeprowadzonym badaniom analitycznym udało się ustalić miejsca introitu z notacji krakowskiej tożsame melodycznie z jego wersją oryginalną. Jest ich wiele. Bardziej interesujący jest jednak fakt wyłonienia różnic, które z dużą dozą prawdopodobieństwa towarzyszyły notatorowi krakowskiemu, wraz z ich motywem. Zasady, którymi kierował się skryba, są jednoznaczne, co więcej – zachowane są w całym utworze, mówić zatem można o logice notatora. Interesujące było dostrzeżenie własnego *punctum likwescencyjnego*, które w zapisie w XVI-wiecznym jest zjawiskiem nieczęstym. Zapis badanego utworu z graduálu Krk 44 jest więc odzwierciedleniem wrażliwości ówczesnych czasów. Zanikły w znacznej mierze reperkusje, bardzo charakterystyczne dla stylu śpiewu gregoriańskiego, mobilny stopień *si* został ściągnięty na mocny *do*, przebieg interwałowy został uproszczony pod względem intonacyjno-wykonawczym. Zabiegi te wzięły się z ówczesnego stylu muzycznego, które prawdopodobnie miały na celu uwspółcześnić, skorygować „stare” melodie liturgiczne.

Utwór można ocenić, kiedy pozna się jego oryginał. Niech zatem powyższe rozważania staną się impulsem do podejmowania badań nad kolejnymi utworami i kolejnymi zabytkami polskiej kultury muzyczno-liturgiczno-duchowej.

Aneks

1. Tablica porównawcza.

Rycina 2. tablica porównawcza (1)

Rycina 3. tablica porównawcza (2)

2. Fotokopia badanego introitu, rękopis Krk 44.

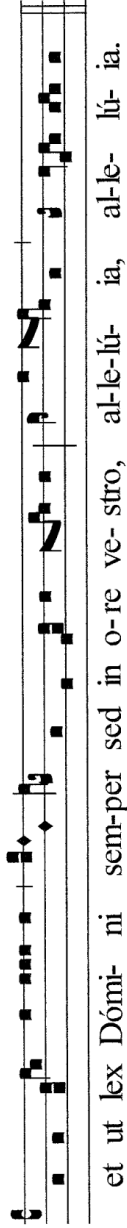

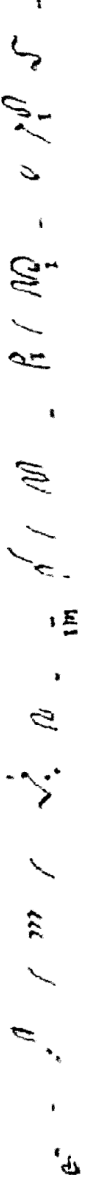
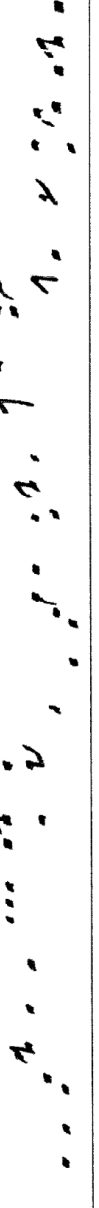
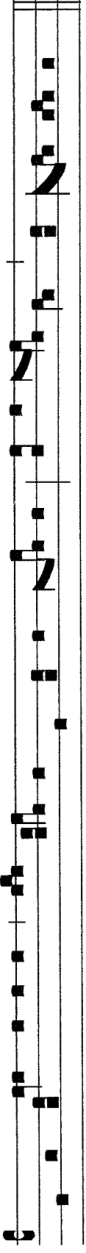
Rycina 4. Karta 224, introit *Intoduxit vos* z graduálu jana olbrachta¹⁰

⁹ M. Białkowski, *Semiologia gregoriańska narzędziem rozumienia i interpretowania śpiewu gregoriańskiego*. W 25. rocznicę śmierci Eugène'a Cardine'a, w: *Muzyka sakralna w wymiarze kulturowo-edukacyjnym. Inspiracje i wyzwania*, red. J. Bramorski, Gdańsk 2013, s. 35.

¹⁰ Autor dziękuje dyrektorowi Archiwum Kapituły Krakowskiej, ks. prof. dr. hab. Jackowi Urbanowi za udostępnienie powyższej karty Graduálu Jana Olbrachta w celu wykorzystania jej w niniejszym artykule.

TABLICA PORÓWNAWCZA INTRODUXIT VOS (1)	
GrN 170	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>
Krk 224v	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>
Lan 104	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>
Ein 209	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>
Glc 72v	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>
Krk trans.	<p>Introductus vos Dominus in terram fluentem lac et mel, alleluia:</p>

Ryc. 2.

TABLICA PORÓWNAWCZA INTRODUXIT VOS (2)	
GrN 170	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>
Krk 224v	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>
Lan 104	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>
Ein 209	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>
Glc 72v	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>
Krk trans.	 <p>et ut lex Dómi-ni sem-per sed in o-re ve-stro, al-le-lú-ia, al-le-lú-ia.</p>

Ryc. 3.

Introdu ^{scdi} ^{stia} alle lu ia
 xit uos dominus in ter ra
 fluen tem lac et mel alle lu
 ia et ut lex domini sem per sit in
 ore ve stro allelu ia alle lu ia. **o.**
Confi te mino domino quonia
 bonus quoniam in seculum mise

Rycina 4. Karta 224, Introit Intoduxit vos z graduatu jana olbrachta

Abstrakt

Przekształcenia melodyczne w notacji rękopisu nr 44 Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na przykładzie introitu *Introduxit vos*

W artykule omówiono przekształcenia melodyczne introitu *Introduxit vos* pochodzącego z krakowskiego graduału Jana Olbrachta (1499–1506). W tym celu dokonano porównania utworu zapisanego w notacji liniowej z zapisami notacji adiestematycznych (sanktgalleńskiej i metzeńskiej) oraz diastematycznej (notacja akwitańska). Analizując krakowską wersję introitu, uwzględniono również tło historyczno-liturgiczne, kontekst tekstowy wraz z jego konstrukcją literacką, warstwę melodyczno-rytmiczną i melodyczno-słowną. W obu przypadkach opisane zostały zarówno tożsamość melodyczna introitu, jak i jej modyfikacje.

W artykule wykorzystano materiały źródłowe (cztery) i inne pozycje bibliograficzne.

Słowa kluczowe: *introit*, *Introduxit vos*, przekształcenia melodyczne, graduał, Olbracht, analiza

Abstract

Melodic transformations in the notation of the manuscript No. 44 of the Archives of the Cracow Cathedral Chapter on the example of the *introit Introduxit vos*

The article discusses the melodic transformations of the introit of *Introduxit vos* originating from the Krakow gradual of Jan Olbracht (1499–1506). For this purpose, a comparison was made between the work recorded in the line notation and the records of adiestematic notations (Sanktgallen and Metzene) and diastematic notation (Aquitaine notation). When analyzing the Krakow version of the introit, were also taken into account the historical-liturgical background, the text context with its literary structure, the melodic-rhythmic and melodic-verbal layers. The melodic identity of the introit and its modifications have been described in both cases.

The article uses source materials (4) and other bibliographic items.

Keywords: *introit*, *Introduxit vos*, melodic transformations, gradual, Olbracht, analysis

Bibliografia

1. Źródła rękopiśmienne

- Ein – Biblioteka Kapitularna w Einsiedeln, rkps nr 121, 960–970 rok, gradual, w: *Paléographie Musicale* I/4, *codex 121 Einsiedeln. Kommentar zum facsimile*, Weinheim 1991, notacja sanktgalleńska adiastrmatyczna.
- Glc – Francuska Biblioteka Narodowa w Paryżu, rkps 776, XI wiek, gradual, *Codices Gregoriani III*, notacja akwitańska.
- Krk – Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej w Krakowie, rkps nr 44, 1499–1506 rok, gradual, niepublikowany, notacja liniowa.
- Lan – Biblioteka Miejska w Laon, rkps nr 239, 930–960 rok, gradual, *Paléographie Musicale* I/10, notacja metzeńska adiastrmatyczna.

2. Źródła drukowane

- GrN – *Graduale Novum*, editio magis critica iuxta SC 117, t. 1, *De Dominicis et Festis*, Città del Vaticano 2011.
- GrR – *Graduale Romanum*, Paris–Tornaci–Romae–Neo Eboraci 1961.
Mszal rzymski, Poznań 1963.
Mszal rzymski dla diecezji polskich, wyd. 1, Poznań 1986.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, wyd. 3 poprawione, Poznań–Warszawa 1980.

3. Opracowania

- Białkowski M., *Semiologia gregoriańska narzędziem rozumienia i interpretowania śpiewu gregoriańskiego*. W 25. rocznicę śmierci Eugène'a Cardine'a, w: *Muzyka sakralna w wymiarze kulturowo-edukacyjnym. Inspiracje i wyzwania*, red. J. Bramorski, Gdańsk 2013.
- Cardine E., *Semiologia gregoriańska*, tłum. M. Kaziński, Kraków 2008.
- Göschl J. B., 100 lat „*Graduale Romanum*”, *Studia Gregoriańskie*, R. II (2009), s. 11–43.
- Pikulik J., *Śpiew i muzyka w historii liturgii*, „*Ateneum Kapłańskie*” 437 (1980).
- Ratzinger J., *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zycho-wicz, Kraków 1999.
- Szczepankiewicz M., *Cantate Domino. Szkice o kulturze muzycznej kościoła*, Szczecin 2005.

4. Strony internetowe

www.de.wikipedia.org/wiki/Codex_Einsidlensis_121 (dostęp: 15.09.2018).

www.pl.wikipedia.org/wiki/Gradua%C5%82_Jana_Olbrachta (dostęp: 15.09.2018).

www.fr.wikipedia.org/wiki/Manuscrit_Laon_239 (dostęp: 15.09.2018).